

บทที่ 3

บทนิราศ

ผู้เขียนแบ่งการศึกษาในบทนี้ออกเป็นหัวข้อ ๆ ดังนี้

- 3.1 ความหมายของนิราศ
- 3.2 ลักษณะทั่วไปของนิราศ
- 3.3 บทนิราศในวรรณคดีประเภทลิลิต
- 3.4 บทนิราศในลิลิตตะเลงพ่าย

3.1 ความหมายของนิราศ

คนส่วนมากมักเข้าใจว่า "นิราศ" มาจากศัพท์บาลี (นิราส) หรือศัพท์สันสกฤต (นิราศ) จึงเขียนคำนี้เป็น 2 แบบควบกัน คือ นิราส และนิราศ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493 อธิบายว่า

นิราศ 1 ก. ไปจาก, ระเหระหน, ปราศจาก
น. การพรางไป, หนังสือซึ่งพรรณนาถึงการจากที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ มักแต่งเป็นบทกลอน เช่น นิราศนรินทร์, นิราศเมืองแกลง (ส.)¹

นิราศ 2 ก. ปราศจากความหวัง, ไม่มีความต้องการ, หมคอยาก, เจยอยู่ (ส., ป. นิราสา)²

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493 (พระนคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, 2511), หน้า 511.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 512.

แสดงว่า พจนานุกรมฉบับนี้ก็อาจเช่นเดียวกันว่า "นिरास" มาจากศัพท์บาลีหรือสันสกฤต พจนานุกรม สันสกฤต ไทย อภิธาน กล่าวถึงศัพท์นिरासไว้ว่า

นिरास แปลว่า การโยกย้ายหรือจากไป การสละหรือทิ้ง (removal or change of place, abandonment)¹

พจนานุกรมบาลี - ไทย กล่าวว่า นिरास เป็นคำคุณศัพท์ แปลว่า หมดความหวัง²

พจนานุกรมบาลี อังกฤษ ภาค 1 ของสมาคมปาฬิมกร์ (Pali Text Society's Pali English Dictionary Part I) ก็กล่าวว่า นिरास เป็นคำคุณศัพท์ มาจากคำ นิส + อาสา แปลว่า ไม่หิว, ไม่ปรารถนาสิ่งใด, ปราศจากความต้องการ (Nirāsa เป็นคำ adj. มาจาก nis + āsā = not hungry, not longing for anything, desireless)³

เมื่อย้อนกลับไปดูความหมายของ "นिरास" ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493 จะสังเกตเห็นว่า ความหมายของคำนี้มีอยู่ในภาษาบาลีก็คือ ภาษาสันสกฤตก็คือ คอนขางจะตรงกับที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรม แต่ก็มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า การที่พจนานุกรมระบุความหมายของนिरासไว้ตอนหนึ่งว่า คือ "หนังสือซึ่งพรรณนาถึงการจากที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ มักแต่งเป็นบทกลอน เช่น นिरासनรินทร์, นिरासเมืองแกลง (ส.)"⁴

¹สันสกฤต ไทย อภิธาน ฉบับของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (พระนคร: คุรุสภา, 2507), หน้า 653.

²แปลก สนธิรักษ์, พจนานุกรมบาลี - ไทย (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2506), หน้า 173.

³T.W. Rhys Davids & William Stede, Pali Text Society's Pali English Dictionary Part I (Surrey: Pali Text Society, 1921), p. 206.

⁴พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2493, หน้าเดียวกัน.

ความหมายดังนี้ไม่มีในคำอธิบายความหมายของ "นิราศ" ในภาษาเดิม คือ ภาษาสันสกฤตเลย เพราะฉะนั้นผู้เขียนจึงอยากจะเข้าใจว่า ความหมายนี้เกิดขึ้นจากการพิจารณาลักษณะของหนังสือประเภทนิราศที่มีอยู่ในวรรณคดีไทยนั่นเอง หาได้มาจากคำอธิบายความหมายที่มีอยู่ในภาษาสันสกฤตคงที่พจนานุกรมไคถล่าวอ้างไว้ไม่

หลังจากที่พิจารณาความหมายของ "นิราศ" ในภาษามาลีและสันสกฤตแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่าคำนี้ไม่น่าจะมาจากภาษามาลี เพราะ นิราศ มาจาก นิธ หรือ นิธ (แปลว่า ปราศจาก) + อาสา (แปลว่าความหวัง) นิราศจึงแปลว่า ปราศจากความหวัง ปราศจากความปรารถนา คำแปลนี้จึงดูไม่ตรงกับลักษณะของนิราศเลย

น.ม.ส. ทรงวิจารณ์ไว้ว่า

ทางพุทธศาสนาดูว่า อาสาหรือความหวัง เป็นของไม่ดี
คงมีสุภาษิตในภาษาสันสกฤตว่า

อาสา हि प्रमं तुषि निरास्यं प्रमं सुखं
(ความหวังเป็นทุกข์ข้ง ปราศจากความหวังเป็นสุขข้ง)

ดังนั้น ถ้าตัดความหวังเสียได้ ก็ย่อมเป็นสุข แต่นี่
ตรงกันข้าม เพราะนิราศนั้น เป็นเรื่องที่คร่ำครวญถึง
เมื่อย อันเต็มไปด้วยความรอนและความทุกข์ เพราะ
ฉะนั้นคำแปลของนิราศ และลักษณะของนิราศจึงไม่เข้า
กันเลย¹

ผู้เขียนเห็นด้วยกับความคิดของ น.ม.ส. เพราะหากว่า ไม่มีความหวังแล้ว
เป็นสุข ก็ไม่จำเป็นต้องมีการคร่ำครวญ ถ้าพิจารณาหนังสือประเภทนิราศอย่างถ่องแท้ จะ
เห็นว่าส่วนใหญ่ผู้คร่ำครวญจะยังคงมีความหวังอยู่ ต่างกันเพียงว่าจะมากหรือน้อยกว่ากัน
เท่านั้น ความหวังดังกล่าว คือการที่จะได้กลับคืนไปเห็นหนานางผู้เป็นที่รักอีก ดังตัวอย่าง

¹ เก็บความจาก น.ม.ส., "นิราศ" ผสมผสาน ชุดที่ 2 (ธนบุรี: โรงพิมพ์ไทย
เทอคธรรม, 2513), หน้า 8.

โคลงนิราศหริภุญชัย

ดวงเคี้ยวอาสาตเสียง	ภักทรกับป
ทั้งสี่สรรเพชญ์ลิม	ลวงแล้ว
อาไรมิตันรับ (ฉบับ)	วรศาสตร์ นาแ
จงจิ่งลุนองแกว	กอนเจ้าตุลิตา ¹

นิราศนรินทร์

ไปศึกสุดมุงมว	หมายเป็น คายเลย
สูญชีพไทนนุชเห็น	หากลิ
อรเอยลับหลังเอน-	กุนัก นะแม
โอโอะไกลกันก็	เมื่อใสร์จักสม ²

นอกจากผู้คร่ำครวญมีความหวังเป็นเครื่องปลอบประโลมใจดังที่กล่าวไว้แล้ว ขางคน ในนิราศบางเรื่อง ผู้คร่ำครวญยังเพิ่มน้ำหนักความหวังนั้นมากขึ้นอีก เป็นการให้กำลังใจตนเองมากยิ่งขึ้น เช่น

ศูนย์วิทยทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ประเสริฐ ฉ นคร (ผู้ชำระและตรวจสอบ), โคลงนิราศหริภุญชัย (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือ, 2503), หน้า 3.

²นายนรินทร์ชืเบศร์ (อิน), โคลงนิราศนรินทร์ (ชนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513), หน้า 8.

โคลงนิราศหริภุญชัย

ทงยูสิริเกิดไกล
สามสี่อวาเจียน
กุศลพิทาเพียร
มิใช่จงหองโต

ผาเกียร
จิมไหว
พบราช เคียวเอย
แต่พินรสาคล¹

ถึงพระพุทธรูปอัน
กวมกอบเป็นขงทั้ง
ทำบุญเผื่อบุญบัง
ชูโนสพระเจาจาน

ย่นยัง
ลีคาน
พบแม่ นะแม่
คอยแก่กรรมสนอง²

ควยเหตุที่มความหวังเช่นนี้ ผู้คร่ำครวญมักจะทำให้ความหวังแก่งควย คือ บอก
ใหนางรอกอบการกดับมาของคณ ดังนั้นผู้คร่ำครวญและนางจึงมีความหวังร่วมกัน คือ
ความหวังที่ว่าจะได้พบกันอีกครั้งหนึ่ง เช่น

นิราศนรินทร์

เรียมจากจักเนนนอง
ศรีสวัสดิ์ศิโทยุเขาว
อำนาจลัศยสองเรา
การณรงคราชรอน

จงเนา นะแม่
อยาออน
คั้นรวม
เรงแลวเรียมลา³

¹ ประเสริฐ วน นคร, เรื่องเดิม, หน้า 6.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

³ นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน), เรื่องเดิม, หน้า 4.

ลิลิตตะเลงพ่าย

จำใจจรจ่ากร้อย	อัยแม้อายาละห้อย
ทอนชาคีนสม	แมแล ¹
ทรามรักอย่างรอร่า	กำสรวล
อัยแม้อายาเสวยครวญ	ละห้อย
บนานบหนายนวล	แทงเสน่ห์ นุชนา
เสร์จทัพกลับถนอมสร้อย	อัยาเสร์าเสียบศรี ²

ศัพท์ "นิราศ" ผู้เขียนมีความเห็นว่ามาจากภาษาสันสกฤตมากกว่า เพราะคำแปลตรงกับลักษณะของหนังสือนิราศ กล่าวคือ หนังสือนิราศนั้นผู้คร่ำครวญจะท่องเที่ยวหรือจากนางผู้เป็นที่รัก (อาจจะเดินทางหรือจากนางจริงหรือไม่ก็ได้) ซึ่งลักษณะเช่นนี้ตรงกับคำแปลของ "นิราศ" ในภาษาสันสกฤตว่า การโยกย้ายหรือจากไป การสละหรือทิ้ง³

น.ม.ส. ทรงให้ความเห็นไว้ว่า

นิราศก็ นิราศผู้ไป ๆ มา ๆ มันจะมาจาก "นิรุ" คำเดียวกันเป็นไค ถ้าจะถามว่า นิรุอะไร ก็เห็นจะตกลงตอบว่า นิรุเมีย คือ ในคราวที่จากบ้านไปนั้น เมียไม่ไปคอย ถ้าถามว่า นิรุทำไมเต็มสระอา และมีตัว ศ สะกด ก็จะต้องตอบว่า การเต็มสระอาเป็นของไม่ประหลาดของไทย เช่น กมล เป็น กมลาก็มีมาก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³ สันสกฤต ไท อภิธาน, หน้า 653.

ส่วนการใช้ ศ สะกด เป็นของไฉ่มากในหนังสือรุ่นเก่า
เช่น กมลาค. ฯลฯ¹

ถ้าพิจารณาตามคำสันนิษฐานของ น.ม.ส. ก็น่าจะเป็นไปได้และฟังดูมีเหตุผล
พอสมควรทีเดียว

ในหนังสือวรรณคดีไทย ปรากฏว่าการใช้คำ "นิราศ" อยู่มาก บางครั้งก็ใช้
ว่า "นิรา" คำว่า "นิราศ" ก็คือ "นิรา" ก็คือ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดีไทยนั้นส่วน
มากจะใช้ในความหมายว่า จากแทบทั้งสิ้น เช่น

มหาชาติคำหลวง

ชื่อเชษฐชายชาติกัณฑ์ ทุกชั้นแน่นอนกว่า นิราศเมือง² .

โคลงนิราศทริภุชชัย

ส่งสารสุดแต่ฟ้า	อินทรฉนวน
<u>นิราศ</u> สัตวชน	กว่าใด
จักริราษฎร์บุล	บาราสุ นุชนี้
เป็นกันโลงหื้อให้	โลกแจ้งใจกะนึ่ง ³

¹ น.ม.ส., เรื่องเดิม, หน้า 12 - 3.

² เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ตรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
เจริญธรรม, 2516), หน้า 244.

³ ประเสริฐ ๗ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 3.

โคลงทวาทศมาส

แตร๑ยม๑น๑รา๑ศ๑แก๑ว	ไ๑กล๑นา๑น
ฟ้า๑เพ๑อง๑คร๑ร๑ช๑ิต๑หม๑อง	หม๑น๑เศ๑รา
ร๑ำ๑เพ๑ย๑ร๑ำ๑พา๑ธา๑ร	ไ๑หล๑ห๑ด๑ิ่ง
ส๑ว๑รร๑ค๑อน๑น๑คร๑อน๑เร๑า	ช๑ว๑ย๑ต๑ร๑อม
น๑ิ๑รา๑น๑ิ๑รา๑ศ๑รา๑ง	แ๑รม๑สม๑ร
สุ๑ริ๑ย๑ศ๑ี๑ค๑าย๑ค๑อม	อ๑ย๑ู่๑ไ๑ค
ว๑เน๑วน๑า๑คร	น๑ิ๑โล๑ก๑ น๑ี๑นา
จ๑ำ๑น๑ิ๑รา๑ร๑ส๑ไ๑	ท๑าง๑แ๑

นอกจากนี้ในวรรณคดีบางเรื่อง ยังเขียนคำว่า นีราศ เป็น "นiras" เช่น

โคลงนirasทริภุชชัย

พ๑ฤ๑ก๑ษา๑สา๑ง๑ต๑น๑ง๑อก	เ๑ง๑โย๑ง
เ๑ย๑ว๑ก๑ด๑ี๑บ๑ค๑ุ๑ย๑พัน๑โ๑ละ	พ๑ริ๑บ๑ไ๑หม
ป๑ุ๑น๑ชะ๑ส๑ค๑ส๑ว๑า๑ท๑เ๑ร๑ียม๑โ๑ระ	อ๑ก๑ฟ๑ี๑ เ๑พา๑น
น๑ิ๑รา๑ศ๑ย๑ง๑ร๑อน๑ไ๑	เ๑ร๑ง๑ร๑อน๑ไ๑พร๑พ๑น๑ ²

ในวรรณคดีบางเรื่อง แทนที่จะใช้ว่า นีราศ หรือ นiras กลับใช้ว่า นiras
กม๑ เช่น

¹โคลงทวาทศมาส (พระนคร: บริษัทบริการทอง จำกัด, 2505), หน้า 11.

²ประเสริฐ ฒ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 28.

กำสรวลโคลงกัน

เขียน <u>นิราษ</u> รอน	ไฟกาม
ดูจะมี <u>ลอย</u> แล	รยก <u>ฟ้า</u>
ศรี <u>มา</u> สำ <u>โรง</u> งาม	อาย <u>แก่</u> <u>พี่</u> แม่
กน <u>ิศ</u> สำ <u>โรง</u> ง <u>เจ้า</u> กา	ออก <u>โรง</u> ¹

จะเห็นได้ว่า ในวรรณคดีไทยใช้คำว่า นิราศ นิราส และ นิราษ ปน ๆ กันไป ไม่ว่าจะเขียนในรูปใดก็มีความหมายอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือ ใช้ในความหมายของคำ "นิราศ" ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างตน

3.2 ลักษณะทั่วไปของนิราศ

ชุมนุมสารวิทยา กล่าวถึงลักษณะของนิราศว่า

นิราศ...เป็นคล้าย ๆ บันทึกการเดินทางอย่างเช่นที่
 บางท่านไปทัศนจารที่ไหนมากเขียนเป็นบันทึกไว้ แต่คน
 โบราณเวลานั้นนิยมในทางกาพย์กลอนเป็นส่วนใหญ่ เวลา
 กวีจากบ้านไปไหนก็เขียนบันทึกไว้ บันทึกนั้นก็เรียกว่า
 นิราศ...การบันทึกเรื่องราวเดินทาง เขานิยมบันทึก
 ในแง่ที่จากพวกรักกันไปใหญ่ถูกต้องกับลัทธิของกาพย์
 กลอน กาพย์กลอนเป็นเรื่องของอารมณ์ และอารมณ์
 เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก เพราะฉะนั้นการบันทึกหรือ
 เขียนก็พาถึงเรื่องความรัก²

¹ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (ชนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513),

หน้า 35.

²เปลื้อง ฅ นคร. "คติจากนิราศสุนทรภู่" ชุมนุมสารวิทยา (พระนคร: สำนักพิมพ์ดาวหนา, 2505), หน้า 436.

นายเปลื้อง ณ นคร กล่าวไว้ว่า "นิราศ คือการแสดงความอาลัย ความผูกพัน
ต่อคนรักที่ถูกทอดทิ้งไวข้างหลัง กวีแสดงออกซึ่งความรักความอาลัยนี้เป็นถ้อยคำและบันทึก
ไว้เป็นคำอักษร"¹

น.ม.ส. กล่าวถึงลักษณะของนิราศว่า "เป็นหนังสือซึ่งแต่งเมื่อร้างเมีย...
หนังสือชนิดนี้จับเอาความเศร้าเพราะร้างรักเป็นแก่นของเรื่อง"²

ในสมณสาสน์ชุดที่ 2 ไคทรงกล่าวว่าลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของนิราศว่า
"ถ้าไม่มีความคร่ำครวญถึงเมียที่รักก็ไม่ใช่นิราศ"³

หลังจากพิจารณาขอความต่าง ๆ เหล่านี้แล้วจะพบว่า ผู้ที่กล่าวถึงลักษณะของ
นิราศตั้งแต่ไคกล่าวไวข้างคนนั้นเน้นตัวกวีเป็นสำคัญ คือ กวีเป็นผู้ที่เดินทางและจากนาง
และกวีแสดงออกซึ่งความรักและความอาลัยที่มีต่อนางเป็นถ้อยคำและบันทึกไว้เป็น
คำอักษร ที่เป็นคั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า ท่านเหล่านี้พิจารณาถึงลักษณะของนิราศจากนิราศ
ต่าง ๆ ที่มีอยู่ และส่วนใหญ่แล้วกวีที่แต่งนิราศมักกำหนดบทบาทให้คนเป็นผู้ที่จากนางและ
คร่ำครวญถึงนาง เช่น กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศรบพมาที่ท่าคินแดง นิราศนรินทร์ และ
นิราศของสุนทรภู่ เป็นต้น สำหรับตัวผู้เขียนนั้นไม่อยากจะเน้นคำว่า "กวี" เหมือนท่าน
เหล่านี้ เพราะยังมีนิราศบางชนิดที่กวีมีบทบาทดังกล่าว เช่น นิราศที่แทรกอยู่ในลิลิต
พระลอ และลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น ผู้ที่เดินทางและคร่ำครวญถึงนางในเรื่องทั้งสองนี้

¹ เปลื้อง ณ นคร, นิราศ 25 เรื่อง และวรรณคดีวิจักษณ์ (พระนคร: ทาง
ทุนส่วนจำกัดนิติบุคคล ไทยวัฒนาพานิช, 2509), หน้า 9.

² น.ม.ส., "ปรากฏเรื่องนิราศนรินทร์," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศ
ปลีกย่อย (ตรวจสอบและชำระใหม่ โดย พ.ณ.ประมวณมาร์ค) (พระนคร: โรงพิมพ์
เจริญธรรม, 2513), หน้า 86.

³ น.ม.ส., เรื่องเดิม, หน้า 14.

มิใช่กวี ผู้ที่แสดงบทบาทดังกล่าวคือตัวละครเอกในเรื่องซังกัไดแก๊ พระลอและพระมหาอุปราชา ตามลำดับ

โดยปกตินี้ นิราศมักจะนิยมแต่งกันด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายกรอง จะเป็น ร่ายกรองชนิดใดนั้นก็แล้วแต่ความถนัดของกวี เช่น นิราศของสุนทรภู่ ส่วนใหญ่จะแต่งเป็นคำกลอน คำสรวลศรีปราชญ์และทวาทศมาส แต่งเป็นโคลงสั้น ฯลฯ ด้วยเหตุนี้กวีบางท่านจึงสรุปเอาว่า การแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายกรองนั้นก็เป็นลักษณะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของนิราศ ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ เมื่อทรงนิราศนครวัด แม่จะไม่ทรงถนัดในทางแต่งกาพย์กลอนก็ยังทรงขึ้นต้นเป็นคำกลอนเอาไว้น้อยหนึ่ง พอถึงตัวเนื้อเรื่องจึงทรงแต่งเป็นร่ายแก้ว ทั้งนี้เพราะพระองค์ท่านทรงมีเหตุผลดังที่กล่าวไว้ในคำกลอนตอนต้นเรื่องว่า

ด้วยกล่าวกลอนไม่สันต์คอกษัตริย์ของ
เห็นจะตองเรียบเรียงเพียงร่ายแก้ว
มีกลอนนำสำนึกเหมือนตึกแว
พอเนื่องแนวแบบนิราสปราชญ์โบราณ
มีฉะนั้นจะว่ามิใช่ นิราศ
ด้วยเหตุขาดคำกลอนอักษรสาร
จึงแต่งไว้พอเห็นเป็นพยาน
ขอเชิญอ่านเนื้อเรื่องเนื่องไปเทอญ¹

แก่นเรื่องของนิราศโดยปกติก็คือ ความเศร้าเพราะร้างรัก จะเห็นว่านิราศในสมัยอยุธยาที่ดี นิราศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ดี ล้วนแล้วแต่ออกมาในรูปแบบนี้ทั้งสิ้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรงราชานุภาพ, คำนำ นิราศนครวัด (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 15.

เช่น โคลงนิราศทริภุญชัย คำสรวลโคลงคัมภีร์ นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง นิราศนรินทร์ นิราศพระยาตรัง รวมทั้งนิราศลอนดอน ซึ่งถึงแม้จะมุ่งบรรยายการเดินทางตลอดจนสภาพภูมิประเทศและขณะเดียวกันก็พรรณนาความรู้สึกเสราสรอยที่ตองจากคนรักมา ก็ยังจัดว่าเป็นนิราศประเภทเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้นใด โดยทั่วไปนิราศเหล่านี้ก็จะได้แสดงฝีมือปากในเรื่องที่เกี่ยวกับความเสราเพราะรางวัลอย่างเต็มที่ จุดนี้เองเป็นจุดที่กวีมุ่งที่จะประกวดกันว่าใครจะมีสำนวนโวหารที่ลึกซึ้งและแต่งอย่างเข้าถึงอารมณ์ไ้มากกว่ากัน ดังนั้นการแต่งนิราศประเภทนี้ จึงมุ่งที่จะแสดงอารมณ์เสราเพราะรางวัลเป็นสำคัญ การที่ น.ม.ส. ทรงกล่าวว่า "ถ้าไม่มีความคร่ำครวญถึงเมียที่รักก็ไม่ใช่นิราศ" นั้นผู้เขียนเข้าใจว่า น.ม.ส. คงจะทรงพิจารณาแต่เฉพาะนิราศที่มีอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น เพราะมีนิราศอีกชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นในระยะต่อมา เช่น นิราศรอบโลก ของแสงทอง ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากนิราศแบบแรก เพราะแทนที่จะใช้แก่นเรื่องทำนองดังที่กล่าวมาข้างต้น กลับมุ่งที่จะเล่าเรื่องราวหรือความเป็นไปของสถานที่ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นให้แก่อ่านมากกว่า ทั้งนี้จะเป็นเพราะว่า นิราศรุ่นเก่า ๆ ส่วนมากมีเส้นทางการเดินทางอยู่เพียงภายในประเทศแทบทั้งสิ้น (ยกเว้นนิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน และนิราศลอนดอน) นอกจากนี้นิราศเหล่านี้มิได้มุ่งที่จะเล่าให้เห็นสภาพที่แท้จริงของสถานที่ต่าง ๆ ที่ผ่านไป ลักษณะเช่นนี้ผิดกับนิราศแบบใหม่ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับนิราศรอบโลก ของแสงทอง กล่าวคือ นิราศแบบนี้มีเส้นทางการเดินทางขยายออกไปถึงต่างประเทศ ในช่วงนั้นใครที่ได้ไปต่างประเทศนับว่าโชคดีกว่าคนอื่น ๆ เพราะว่ามีน้อยคนนักที่จะได้ไปพบเห็นสภาพเช่นนั้น ดังนั้นจึงเป็นโอกาสอันดีให้มีโอกาสได้เขียนเรื่องราวต่าง ๆ เล่าให้ผู้อื่นฟัง ในการเล่าก็ต้องพยายามให้ผู้อ่านเห็นภาพราวกับว่าได้ไปพบเห็นควยตาของตนเอง ควยเหตุนี้จุดมุ่งหมายของนิราศประเภทนี้จึงมิใช่อยู่ที่การแสดงอารมณ์เสรา แต่อยู่ที่การพรรณนาสภาพภูมิประเทศและสภาพความเป็นอยู่ตลอดจนนิสัยใจคอของผู้คนในแถบนั้น ๆ เป็นสำคัญ

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า นิราศแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทแรกมีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความเสราเพราะรางวัล จะเป็นเพราะตองพรากจากนางควยก็จตุระ-

จำเป็นบางอย่างหรือเพราะนางจากไปก็ได้ประเภทนี้จะมีการเดินทางจริง ๆ หรือเป็นเพียงการสมมุติว่ามีการเดินทางซึ่งทำให้ต้องจากคนรักก็ได้ ส่วนอีกประเภทหนึ่งนั้นจะต้องมีการเดินทางจริง ๆ แก่นเรื่องของนิราศประเภทนี้ คือการเล่าเรื่องราวขณะเดินทาง สภาพภูมิประเทศ ความเป็นอยู่ตลอดจนลักษณะนิสัยของผู้คนตามความเป็นจริงที่ได้พบเห็น โดยมากจากของนิราศประเภทนี้เป็นฉากต่างประเทศ เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามความแปลกใหม่ของสถานที่ที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน

ถ้าเปรียบเทียบนิราศทั้ง 2 ประเภท จะพบว่าประเภทแรกมีจำนวนมากกว่า ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะว่ามีขอบเขตที่จะกล่าวถึงได้กว้างขวางกว่า เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกซึ่งสามารถจะพลิกแพลงไปได้ต่าง ๆ นานา ให้สอดคล้องกับจินตนาการ แต่ถึงนั้นก็คงแล้วแต่ความสามารถเฉพาะตนของกวีแต่ละท่านว่าจะสามารถทำได้กี่มากน้อย เพียงใด

3.3 บทนิราศในวรรณคดีประเภทลิลิต

วรรณคดีประเภทนิราศและลิลิต ถ้าดูแต่เพียงผิวเผินอาจคิดว่าเป็นวรรณคดีที่แบ่งแยกกันได้โดยเด็ดขาด เพราะการแบ่งวรรณคดีทั้งสองประเภทนี้ใช้กฎเกณฑ์ต่างกัน กล่าวคือ วรรณคดีประเภทลิลิต เป็นการแบ่งวรรณคดีตามลักษณะการแต่ง โดยมุ่งถึงการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยและโคลงสลับกัน ส่วนวรรณคดีประเภทนิราศ เป็นการแบ่งวรรณคดีตามลักษณะของเนื้อเรื่องเป็นเกณฑ์ คือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากคนรักและเขียนคร่ำครวญพรรณนาความรู้สึก แม้วรรณคดีทั้ง 2 ประเภทนี้จะมีกฎเกณฑ์ต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งจะเห็นว่ามีความสัมพันธ์กันอยู่มากพอสมควร เช่น วรรณคดีประเภทลิลิตบางทีก็มีนิราศแทรกอยู่ เช่น บทนิราศในลิลิตพระลอและลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น บทนิราศในลิลิตพระลอก็คือ ลิลิตตะเลงพ่ายก็ มีขึ้นได้เพราะเป็นช่วงที่เนื้อความหรือเนื้อเรื่องอำนวยให้ กล่าวคือ เป็นตอนที่ตัวละครเอกอันได้แก่ พระลอและพระมหาอุปราชา ต้องเดินทางจากคนรัก ซึ่งได้แก่ พระนางลักษณวดี และพระสนม ตามลำดับ ก็ตกลงว่า การจาก

กันนาน ๆ เปิดโอกาสให้แสดงความปรารถนาตามอารมณ์รักได้ (Long separations were good situations for portraying amorous longings)¹ ควบเหตุ ฉะนั้นเนื้อเรื่องในช่วงนี้จึงมีแก่นเรื่องย่อย ซึ่งไต่แก ความเศร้าเพราะต้องร้างรักแยก ออกจากกันเรื่องใหญ่ของลิลิตเรื่องนั้น ๆ อีกทีหนึ่ง ตัวอย่างเช่น เรื่องลิลิตตะเลง- พาย แก่นเรื่องใหญ่ คือ การกระทำยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุ- ปราชา ส่วนแก่นเรื่องย่อยไต่แก แก่นเรื่องของนิราศในเรื่อง คือ เป็นเรื่องที่พระมหา- อุปราชาคร่ำครวญถึงพระสนมที่พระองค์ละทิ้งไว้ข้างหลังเพราะความจำเป็นที่ต้องเดิน ทางมาปฏิบัติราชการครั้งสำคัญ คือ ยุทธหัตถีไทย เป็นเรื่องน่าสังเกตว่า แก่นเรื่อง ย่อยมีความยาวมากกว่าแก่นเรื่องใหญ่ คือ มีความยาวประมาณ 1 ใน 3 ของเรื่อง

บทนิราศในวรรณคดีประเภทลิลิตมักมีความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อพนมบทนิราศไป แล้ว เนื้อเรื่องก็จะดำเนินไปตามเรื่องราวของแก่นเรื่องใหญ่ที่วางเอาไว้ ดังนั้นถ้าจะ คึงเอาบทนิราศในวรรณคดีประเภทลิลิตออกจากตัวเนื้อเรื่องก็จะไม่ทำให้วรรณคดี เรื่องนั้น ๆ เสียเนื้อความไปแต่อย่างใด แต่ถาพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่ากรกระทำเช่น นั้นจะทำให้วรรณคดีเรื่องนั้นเสียรสไปมากที่สุด เพราะบทนิราศในเรื่องนั้น ๆ เปรียบ เสมือนเครื่องชูรสที่ชวนให้น่าอ่านมากยิ่งขึ้น

3.4 บทนิราศในลิลิตตะเลงพาย

บทนิราศในลิลิตตะเลงพาย เป็นที่ยกย่องกันในบรรดานักอ่านนิราศว่า มีโวหาร คีเด่นเป็นเลิศ แม้นิราศคำโคลงที่ยกย่องกันว่าแต่งได้ดี เช่น นิราศนรินทร์ ก็ยังไม่ สามารถเอาชนะบทนิราศในเรื่องลิลิตตะเลงพายได้² นายเปลื้อง ณ นคร ถึงกับกล่าวว่า

¹Keith, A History of Sanskrit Literature, p. VIIIIX.

²วชิร รมยะนันท์, ลิลิตและนิราศ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไณศ, 2517), หน้า 84.

บรรดาลิลิตในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนับว่าเป็นเอกกว่าหนังสือลิลิตอื่น ๆ¹

บทนิราศในวรรณคดีเรื่องนี้เริ่มตั้งแต่ตอนพระมหาอุปราชาเสด็จเข้าไปลาพระสนมเพื่อจะไปทำศึก ดังที่ปรากฏในหนังสือว่า

พระผาคผายสูทอง หาอนุชนวณอง
 หม่อมหนาพระสนม
 ปวงประณนบเกล้า งามเสงี่ยมเพี้ยมเฝ้า
 อยู่กาทูลสนอง²
 าลา

การศึกษามบทนิราศในลิลิตตะเลงพ่าย ผู้เขียนขอจำกัดขอบเขตดังต่อไปนี้

- 3.4.1 ความเหมาะสมในการกำหนดให้พระมหาอุปราชาเป็นตัวละครเอกในช่วงที่เป็นบทนิราศ
- 3.4.2 นางในนิราศ : พระสนมของพระมหาอุปราชา
- 3.4.3 พิจารณามบทนิราศในลิลิตตะเลงพ่ายเปรียบเทียบกับบทนิราศในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ
- 3.4.4 บทนิราศในเรื่องตะเลงพ่าย

3.4.1 ความเหมาะสมในการกำหนดให้พระมหาอุปราชาเป็นตัวละครเอกในช่วงที่เป็นบทนิราศ

ดังที่ทราบกันอยู่แล้วว่า กวีผู้ทรงนิพนธ์เรื่องตะเลงพ่าย มีจุดประสงค์สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เพื่อจะเชิดชูพระเกียรติยศของสมเด็จพระนเรศวร ดังมีข้อความว่า

¹เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2495), หน้า 358.

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 7.

เสด็จแสดงพระยศเจ้า	จอมอภัย ยาเอย
องค์อัครสมมุติ	เทพไท
นเรศวรรัตนมกุฏ	เอกกษัตริย์ สยามธา
หวังอยู่สุขเรศไฉ	ฟากฟ้าดินเฉลิม ¹

ในตอนท้ายเรื่องไคยำจุประสงคชอนไฉอีกว่า

จบกลอนเกลาพากยอ้าง	อภิปราย
ถวิลเกียรติราชบรรยาย	ยศไท
เจกนพรตคังวาย	วิจิตรแจก ไฉนา
เสนอหมุเมธาไท	อานเอือนเคื่อนเกษม ²

ควยเหตุที่คองการจะยกบอง กวีจึงมีไคกำหนดให้สมเด็จพะนเรศวรมหาราช เป็นตัวละครเอกในขวงนี้ เพราะกวีมุงจะเสนอภาพพจน์ของพระองค์ในคานตี คือ มีความเก่งกาจสมชายชาตินักรบมากกว่า ภาพพจน์นี้จะตริงใจให้อานให้เกิดความศรัทธาใน พระปรีชาสามารถของพระองค์ และอาจจะมีผลตอเนื่องทำให้อานเกิดความรักชาติ มากยิ่งขึ้น พรอมที่จะพลีชีวิตเพื่อป้องกันประเทศควยความอาชญาดุจบรรพชนรุ่นก่อน อีก ประการหนึ่งเทาที่ผู้เขียนสังเกตุคนที่มื่ออำนาจราชศักดิ์และมีความสามารถในเชิงรบพุ่งมัก จะไม่ยอมให้ตนเองตกอยู่ในอำนาจของผู้อื่นถึงคนใด ตัวอย่างเช่น พระเจาราชธิราช เมื่อสมิงนครอินทรแกลงของพระทัยขอพระราชทานนางอุตตะละ ซึ่งเป็นพระสนม พระองค์ ก็ยังพระราชทานให้ แสดงว่าพระเจาราชธิราชไม่ทรงถ้อว่าผู้อื่นมีความสำคัญมากเทา ใดนัก ในทำนองเดียวกันสมเด็จพะนเรศวรมหาราชผู้ทรงพระเดชานุภาพ ก็ยอมไม่ทรง

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

ยอมให้หญิงใจความีอำนาจเหนือพระองค์ถึงกับที่จะทำให้พระหทัยของทวันไหวและคร่ำครวญถึงควยความอาลัยรัก ซึ่งจะเป็นผลทำให้พระทัยไม่อีกเหิมเท่าที่ควรจะเป็นเมื่อเสด็จไปทำศึก และจะทำให้ภาพพจน์ของพระองค์ในทางท้าวหาญและแข็งแกร่งต้องลดลงควย

ดังนั้น กวีจึงต้องกำหนดให้ตัวละครตัวอื่นมารับหน้าที่ดำเนินบทบาทนี้แทน บุคคลดังกล่าวไม่มีใครเหมาะสมเท่ากับพระมหาอุปราชา เพราะการเนนความเศร้าโศกของพระมหาอุปราชา ทำให้ได้เห็นลักษณะนิสัยของบุคคล 2 ฝ่ายที่เป็นศัตรูกัน กล่าวคือ เมื่อพระมหาอุปราชาทรงทราบว่าจะต้องนำทัพมาตีไทย ก็มีความรู้สึกเศร้าเสียใจ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรกลับมีความรู้สึกตรงกันข้าม คือ ยินดีและพอใจที่จะได้ทำศึกกับพม่าให้เสร็จสิ้นลงไปโดยไม่คำนึงถึงความยากลำบากในอันที่จะต้องเดินทางไปรบศึกพม่า ควยเหตุดังกล่าวนี้เอง ผู้อ่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยย่อมอดไม่ได้ที่จะรู้สึกชื่นชมในความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวร และมีความภูมิใจที่มีบรรพบุรุษเช่นนี้

พระมหาอุปราชา เป็นผู้ที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่เป็นตัวเอกในช่วงที่เป็นบทนิราศ เพราะพระมหาอุปราชาเป็นผู้ที่สูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง คือ สูญเสียรักเพราะต้องจากนางสูญเสียอำนาจและชีวิตเพราะพ่ายฝีมือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ข้อนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านที่มีใจเกลียดชังพม่ากลับมีความรู้สึกสงสารพระมหาอุปราชา เพราะพระมหาอุปราชาต้องจำใจจากนางเพราะหน้าที่บังคับ ดังนั้นการคร่ำครวญของพระมหาอุปราชาจึงน่าสงสารและน่าเห็นใจยิ่งนัก

เมื่อพระเจ้าหงสาวดี มีรับสั่งให้พระมหาอุปราชายกกองทัพมาตีไทย พระมหาอุปราชาทรงมีความรู้สึกหวาดทวันและทูลทักทานขึ้นว่า

"ขอยุชบาบทงส์ โหระวรรคงท้านาย ทายพระเคราะห์ถึงชาติ"¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ถอยคำดังกล่าวทำให้พระเจ้าหงสาวดีโกรธมาก และตรัสประชดพระราชโอรสด้วยถ้อยคำที่ดูหมิ่นเหยียดหยามศักดิ์ศรีความเป็นลูกผู้ชาย เพราะนอกจากจะนำเอาพระมหาอุปราชไปเปรียบกับพระนเรศวรผู้ซึ่งเคยอยู่ในฐานะเชลยและเป็นข้าศึกศัตรูกันโดยตรงแล้ว ยังถูกว่าพระมหาอุปราชมีความฉลาดกล้วสมควรที่จะเอาเครื่องแต่งกายของสตรีมาสวมใส่ ดังปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่องว่า "เจ้ายุธยามับุตร ลวนนงนุชเชียวชาญ หาญหักคัมภีร์ คอสูร์คัมภีร์ยอน ไปพักวอนวาช ไช ไชหวงรหาม แมนเจาคราม เคราะหูกาจ จงอวยยาตรบุพชนา เอาพัศตราสตร์ สวมอินทริย์สร้าง เคราะห..."¹ ถ้อยคำดังกล่าวมีความเจ็บแสบมาก ใครก็ตามที่ถูกเหยียดหยามเช่นนี้ย่อมจะทนไม่ได้ พระมหาอุปราชจึงจำต้องทำตามพระราชบัญชาทั้ง ๆ ที่ "เกรียมอุระราชใหม่ หมนเศราศรีสลาย อยู่นา"² ถ้าพิจารณาข้อความตอนนั้นแต่เพียงระดับผิว อาจเข้าใจว่าพระมหาอุปราชมีความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์อย่างมาก แต่ถ้ามองให้ลึกซึ้งจะเห็นข้อเท็จจริงบางอย่างที่แอบแฝงอยู่และจะทำให้เข้าใจได้ว่า คำกรามบังคมทูลของพระมหาอุปราชานั้นเป็นเพียงคำกล่าวอ้างโดยนำเอาโหราศาสตร์มาบังหน้า—เหตุผลที่แท้จริงของพระองค์เพื่อปฏิเสธรับสั่งของพระราชบิดา เพราะตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สมเด็จพระนเรศวรเคยประทับอยู่ในเมืองพม่าเป็นเวลาหลายปีในฐานะที่ทรงเป็นตัวประกัน พระมหาอุปราชก็ย่อมจะทรงทราบถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรอยู่บ้าง นอกจากนี้สมเด็จพระนเรศวรเคยแสดงฝีมือให้พระมหาอุปราชประจักษ์มาแล้ว เช่น ตอนที่พม่าขอรองให้ไทยส่งทัพไปช่วยตีเมืองคัง สมเด็จพระนเรศวรก็สามารถตีได้ทั้ง ๆ ที่พระมหาอุปราชทรงทำไม่สำเร็จ หรือตอนที่สมเด็จพระนเรศวรทรงพระแสงปืนคนขามแม่น้ำสะโตงถูกศรกรรมา—มาตย์ถึงแก่ความตายทั้ง ๆ ที่อยู่กันคนจะปากแม่น้ำ เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้พระมหาอุปราช

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ทรงครุ่นคร่ำในฝีมือของสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้พระมหาอุปราชา จึงไม่แนพระทัยว่าจะทรงมีชีวิตรอคกลับมาหรือไม่คงจะเห็นได้จากข้อความบางตอนในบท นิราศ ดังนี้

"ไหวอรุระทานสิ้น ห้วนอรุระทานราว ถวิลถึงองค์คอนท้าว ที่ร้างฤาคืน สมเลย"¹

สงครามครานี้หนัก	ใจเจ็บ ใจนา
เรียมเร่งแทงหนาวเหน็บ	อกโ
ลูกตายดูใครเก็บ	ผีฝาก พระเอย
ผีจกเหงที่โพล	ที่เพลใครเผา ²

พระมหาอุปราชาไม่แนพระทัยว่าจะโคกลับไปเห็นหนานางผู้เป็นที่รักอีกหรือไม่ และข้อความในโคลงสะท้อนให้เห็นว่า พระองค์คอนท้าวจะแนพระทัยที่เกี่ยวกับการทำศึกครั้งนี้ พระองค์มีโอกาสรอคชีวิตนอมมาก

ความกลัวในความเก่งกล้าของสมเด็จพระนเรศวรคงจะฝังอยู่ในพระทัยของพระมหาอุปราชาทีเดียว เพราะขณะที่เดินทัพพญามือองไปเท่านั้น พระมหาอุปราชาที่ทรงเกิดความรู้สึก

.....
ห้วนฤทัยทานเพียง	จักวา
พระองค์กอนเอียง	เอนอาสน์
อกระรวมัวหนา	สิ้นสานเสี้ยวแสง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

กลางแสดงแห่งเหตุแพ	ไฟรี
กริ่งกมดฤาดี	เค็อครอน
วันททุกขทวี	หวนเโทษ
ถวิลบววยขุนซอน	อกอนชวัญหาย
หลายครามาสู่สู	ศึกหลวง
ไปบ่ไหวหวนทรวง	เซนนี้
ยั้งนึ่งยั้งหนักดวง	แคพรน อยุนา
แห่งประหลาดแลวกี้	กอนไซรไปเคย ¹

การที่พระมหาอุปราชฯ ทรงอ้างว่าความรู้สึกของพระองค์คงกล่าวเป็นกลางบอกเหตุร้ายว่าจะแพสงครามนั้น ผู้เขียนคิดว่าความรู้สึกหวนทรวงของพระมหาอุปราชฯ น่าจะเกิดขึ้น เพราะความกลัวสมเด็จพระนเรศวรเป็นส่วนพระองค์มากกว่า และที่กล่าวว่าการทำศึกครั้งก่อน ๆ ไม่ทรงเคยมีความรู้สึกเช่นนี้ก็พอจะอธิบายได้ คือ ในการทำศึกสงครามครั้งก่อน ๆ นั้นฝ่ายศัตรูอาจจะมีฝีมือคองกว่าหรือไม่ต่างฝ่ายต่างก็ไม่เคยรู้ฝีมือกันมาก่อน แม้อันแต่ละฝ่ายก็ย่อมคิดว่าตนก็มีฝีมือค่อนกัน ความคิดนี้ทำให้เกิดกำลังใจและพร้อมที่จะทำศึกด้วยความกล้าหาญ ส่วนการทำศึกครั้งนี้พระมหาอุปราชฯ แน่พระทัยว่าแม่ทัพฝ่ายไทย คือ สมเด็จพระนเรศวร จึงเกิดความทอถอยและหมดกำลังใจตั้งแต่ออนที่จะไปประจัญหน้ากันในสมรภูมิต่อไปอีก :

นงคนเรศวรคาว	คัสกร
ใครจักอาจออกรอน	รบสู้
เสียค่ายแดนคินมอญ	พลันมอด มวยแฮ
เหตุบมีมือผู้	อนตันทานเข็ญ ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ความกลัวของพระมหาอุปราชาทวีซันอีกเมื่อทรงประสบกับเหตุการณ์บางอย่าง นั่นก็คือ เกิดมีลมพัดฉัตรของพระองค์หักในขณะที่เดินทัพทางออกไปจากตัวเมืองกาญจนบุรี ทำให้พระองค์ตกพระทัยจนพระพักตร์ซีดเผือก :

พระพลันเห็นเหตุไสร	เสียวดวง แดเอย
ถนัดคงภูผาหลวง	ตกตอง
กระหมากระเหเมนหวาง	สิ้นชีวิต พักตร์นา
หนักหนุทัยทานรอง	เรียกให้โรทหาย ¹

ขอความดั่งดาวแสงคงให้เห็นชัดว่า พระมหาอุปราชาทรงมีอารมณ์อ่อนไหว ตื่นตกพระทัยไฉฉวย และมีความรู้สึกหวั่นหวาดอยู่ตลอดเวลา โดยปกติบุคคลที่มีอารมณ์อ่อนไหวมักจะเกิดความรู้สึกสะเทือนใจไฉฉวย ดังนั้นบทบาทของพระมหาอุปราชาก็สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของพระองค์ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นสิ่งใดที่ชวนให้ทรงรำลึกถึงนางพระสนม ก็เกิดอารมณ์สะเทือนใจถึงกับครวญออกมาด้วยความอาลัยรัก ผู้อ่านก็เกิดความรู้สึกเห็นใจ และยิ่งถ้าผู้อ่านท่านใดอ่านไปถึงตอนที่พระมหาอุปราชาชาคอขวางแล้ว ย่อมอดไม่ได้ที่จะเกิดความรู้สึกสงสารพระมหาอุปราชาย่างจับใจทีเดียว

บทนิราศในลิลิตตะเลงพ่ายนี้ ถ้าวิกกำหนดให้ตัวละครอื่นเป็นตัวเอกแทนพระมหาอุปราชาก็ได้ ความรู้สึกซาบซึ้งใจ ความเห็นอกเห็นใจตลอดจนความรู้สึกสงสารที่ผู้อ่านมีต่อผู้คร่ำครวญถึงนางจะลดลงไปมาก และจะทำให้คุณค่าของบทนิราศในวรรณคดีเรื่องนี้ค่อยลงไปจากเดิมอย่างน่าเสียดาย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

3.4.2 นางในนิราศ : พระสนมของพระมหาอุปราชา

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ไม่ได้กล่าวถึงพระสนมของพระมหาอุปราชาไว้แต่อย่างใด ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้กล่าวว่าพระมหาอุปราชาไม่มีนางพระสนม อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่าพระองค์น่าจะมีนางพระสนมอยู่บ้าง เพราะพระชันษาของพระองค์นั้นมากกว่าสมเด็จพระนเรศวร เสียอีก สมควรที่จะมีสนมได้นานมาแล้ว และกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีนรสงครามจะทรงมีความคิดเห็นอย่างเดียวกันนี้ จึงได้ทรงกำหนดให้มีสาวสนมขึ้นในเรื่องตะเลงพ่าย ดังจะเห็นได้จาก

พระผาคผายส่หอง	หาอนุชนวณ้อง
หนุมหน้าพระสนม ¹	
สาวสนมสนองนาถไท	ทลสาร
พระจักร จร จากสถาน	จินทาว ²
เสด็จเสาวนีย์ส่งสนม	เนืองบังคมคำราช
พระบาทพท่นิทรา... ³	

ในตอนต่อ ๆ ไป กวีมักจะหลีกเลี่ยงโดยพยายามใช้คำกลาง ๆ เรียกนาง เช่น ไซว่า นุช นุชนาฏ นอง สายสมร สร้อย บังอร ดวงสมร ดวงกมลาศ ออนไต้ นอง แม่ และ เจ้า ฯลฯ :

ไซคำนึ่งนุชพลาง ทางระลุงลานถวิล⁴

-
- ¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 7.
 - ² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.
 - ³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.
 - ⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

คำว่า "อัคเรศ" มาจาก อัคร ซึ่งแปลว่า เลิศ ยอด * ศ เข้าลิติด ซึ่งบางครั้งก็วิไทย
ก็นำไปใช้เรียกมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน

การใช้คำ "อัคเรศ" ในที่นี้ น่าจะเป็นเพราะกลอนพาไปมากกว่า เพราะเมื่อ
พิจารณาตลอดทั้งเรื่องแล้ว เวลาพระมหาอุปราชาครวญจะครวญถึงหญิงคนรักซึ่งมีจำนวน
หลายคนและทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกัน ดังสังเกตได้จากการใช้คำและบทเปรียบเทียบ
บางตอนดังนี้

ปวงประมณนบเกล้า	งามสง่าเยี่ยมเพ็ญเฝ้า
อยู่ถาทูลสนอง ¹	
ปวงแสนเสาวลักษณ์ล้วน	เคียงมเคย
คิดเมื่อยามเรียมเสวย	แวกลอม
ป่างรางนราเสวย	บอมเทวษ
เสวยบยลเขาวหอม	อยู่ให้เห็นโฉม ²
เคยสายสมรแนบเนื้อ	ถนอมองค์
ถวายนุคนชวารสรง	อยู่ของ
ยามรางคองค	แห่งโศก
สรงแต่สายชลทอง	แห่งหวยเหวฮาร ³
คิดวันเรียมสั่งเจ้า	จำจร มานา
เนื่องพรถวายกร	นอบนอม
นิกเชษฐเจกจันทร	ถองเมฆ แมนตา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

พิศประกายรายล้อม

เล่ห์เพี่ยงสาวสนม¹.

คำที่สี่คเเสนไคลวนแต่มีความหมายเป็นพหูพจน์ทั้งสิ้น คำว่า ปวง แปลว่า ทั้งหมด
ทั้งสิ้น คำว่า แสน ในโคลงบทที่สอง ช่วยย้ำความหมายในเชิงพหูพจน์ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น
คำว่า คณะ แปลว่า หมู่ พวก หรือฝูง ส่วนเนื่องมักใช้คู่กับ นอง เป็น เนื่องนอง หรือ
นองเนื่อง ซึ่งมีความหมายว่า มากมาย

เมื่อพิจารณาความเปรียบในโคลงบทสุดท้าย จะพบว่ามีความหมายสอดคล้องกับ
การใช้คำคั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว

ถ้าเปรียบพระมหาอุปราชาเป็นเสมือนดวงจันทร์ที่งามเด่นท่ามกลางดวงดาวทั้ง
หลายที่แวดล้อมพระองค์ ดวงดาวเหล่านี้ก็คือนางสนมทั้งปวงที่คอยปรนนิบัติพระองค์ให้
ได้รับความสุข ถ้าสาวสนมมีอยู่เพียงคนเดียวแล้วไม่มีทางที่จะ "รายล้อม" พระมหา-
อุปราชาได้อย่างแน่นอน

ควยเทศน์ คำว่า "อัครเศ" ใน "พระอวารณหวั่นเทวษ ถึงอัครเศแรมเวียง"
ควรจะหมายถึงสาวสนมมากกว่า ยิ่งไปพิจารณาคำว่า "สาวสนม" และ "สนม" ที่กวี
ใช้ควยแล้ว จะช่วยยืนยันให้เห็นชัดมากขึ้น ถ้าคำว่า "อัครเศ" ในที่นี้หมายถึงองค์อัคร
ชายา (หมายความว่าพระมหาอุปราชามีทั้งอัครชายาและสาวสนม) พระมหาอุปราชา
ก็น่าจะควยให้เห็นชัดมากกว่านี้ เพราะพระองค์ควยจะมีพระทัยหวังใยและอาลัยอวารณ
อัครชายามากกว่าสาวสนมทั้งปวง

การที่พระมหาอุปราชาควยถึงหญิงคนรักหลาย ๆ คนในคราวเดียวกันไปพ้อง
กับวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่ง คือ กลอนเพลงยาวเรื่องนिरาศรบพม่าที่ท่าดินแดง พระราช-
นิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่างกันเพียงว่า พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีได้ควยถึงแค่นางสนมเท่านั้น หากแต่รำพันถึงพระอัครมเหสีด้วย :

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

ทุกองคฺทรงลักษณะอันสุนทร	แสนรักสุดรักภริมย์สมร
ประกอบศักดิ์สมบุรณจํารูญเนตร	สถาวรพูนสวาทสวัสดิ์
แสนกระสันปิ่นป่วนฤคิทวี	อัคเรศงอนงามจําเรียวศรี
	มีมิโนเสนหนอมถนอมนวล ¹
แต่ตรีการที่จะผลาญอุรินราช	จนโอกาสแสงจันทร์จํารัสไซ
ใหญ่ชุกคึกอวารณสะทอนใจ	ถึงอนงค์นางในไม่รูวาย
ควยเคยทอดทศนาไม่รำรัก	ภริมย์พิกตรรองรำบำเรอถวาย
บางเฝ้าเห็นหมอบเมียงเรียงราย	กรกรายโบกพัดนี้พาน ²

ในเรื่องตะเลงพ่าย สาวสนมหรือนางในนิราศเป็นเพียงตัวละครที่กวีสมมุติขึ้น น.ม.ส. ให้ทัศนคติเกี่ยวกับตัวนางในนิราศว่า "นางเอกในนิราศไม่จำเป็นจะต้องมีตัวมีตน เป็นเพียงความคิดหรือเครื่องนึกขึ้นสำหรับช่วยให้แต่งไพเราะเท่านั้น"³

สนม แม้เป็นเพียงตัวละครสมมุติของผู้แต่งก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นบุคคลที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์แสดงลักษณะนิสัยอ่อนแอและอ่อนไหวออกมา ได้แก่ การร้องไห้คิดถึงนางและรำพันคร่ำครวญหานางผู้เป็นที่รักอยู่เป็นระยะ ๆ นับแต่เดินทัพออกจากหงสาวดีเป็นต้นมา

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก "กลอนเพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง." ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 7.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

³พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ สามกรุง ภาคผนวก (ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514), หน้า 316.

น.ม.ส. ย้ำถึงความสำคัญของสาวสนมว่า ถ้าไม่มีสาวสนมแล้ว คุณค่าของลิลิตตะเลงพ่ายจะลดลง และผู้อ่านจะจำเรื่องตะเลงพ่ายได้ขึ้นใจน้อยกว่าที่เป็นอยู่ ทั้งนี้ก็เพราะตอนที่มีความไพเราะส่วนใหญ่แล้วอยู่ในตอนที่เป็มนิทราศอันเกิดจากอารมณ์รักและคิดถึง "สาวสนม" เสียแทบทั้งสิ้น

3.4.3 พิจารณาบทนิราศในลิลิตตะเลงพ่ายเปรียบเทียบกับบทนิราศในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ

วรรณคดีนิราศที่ผู้เขียนจะนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับลิลิตตะเลงพ่ายนั้น คัดเอาเฉพาะเรื่องเด่น ๆ เท่านั้น ได้แก่ โคลงนิราศหริภุชชัย ซึ่งเป็นนิราศโคลงเรื่องแรกของไทย กำสรวลโคลงคั่น ซึ่งกวีรุ่นหลังได้แต่งเลียนแบบกันอย่างกว้างขวาง ทวาทศมาส, นิราศนรินทร์ - นิราศโคลงสี่สุภาพ ที่มีความไพเราะมากที่สุด และบทนิราศในลิลิตพระลอ

ถ้าพิจารณาจากรูปแบบ (form) บทนิราศในเรื่องตะเลงพ่ายคล้ายคลึงกับบทนิราศในลิลิตพระลอ เพราะเป็นนิราศที่แทรกอยู่ในวรรณคดีประเภทลิลิตเหมือนกัน แต่ถ้ามองถึงท่วงทำนอง (style) การแต่งแล้ว นิราศทั้ง 5 เรื่องที่กล่าวมานั้น มีลักษณะคล้ายตะเลงพ่ายในแง่ที่ว่า มีการพรรณนาว่าครวญอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อหญิงคนรัก ในทวาทศมาสเป็นเพราะนางจากไป ส่วนเรื่องอื่นกวีหรือตัวเอกเป็นผู้จาก

โคลงนิราศหริภุชชัย นิราศนรินทร์ และนิราศในเรื่องพระลอ มีจุดหมายในการเดินทางที่แน่นอนเหมือนเรื่องตะเลงพ่าย กล่าวคือ เรื่องโคลงนิราศหริภุชชัย กวีเดินทางจากเชียงใหม่เพื่อไปนมัสการพระธาตุหริภุชชัยที่จังหวัดลำพูน นิราศนรินทร์ ในเนื้อเรื่องบอกเพียงว่าจะไปรบ แต่จะเป็นที่ใดไม่ใคร่กล่าวไว้ อย่างไรก็ตาม ผู้อ่านสามารถสืบเอาจากประวัติการแต่งได้ เพราะเรื่องนิราศนรินทร์นี้ กวีแต่งในคราวตามเสด็จกรมพระราชวังบวร ฯ ไปรบพม่าที่ชุมพรและถลาง ในปี พ.ศ. 2352 ดังนั้น จุดหมายการเดินทางจึงน่าจะอยู่ถลางและชุมพร ในเรื่องลิลิตพระลอ พระลอจากพระนางบุญเหลือและนางลักษณะดีเพื่อไปหาพระเพื่อนพระแพงที่เมืองสรอง ส่วนกำสรวลโคลงคั่นและทวาทศมาสยังมีปัญหา เพราะเรื่องแรกเป็นเพียงการสันนิษฐานเท่านั้นว่า ผู้แต่งน่าจะแต่งคราว

ถูกเนรเทศไปนครศรีธรรมราช ส่วนเรื่องสุดท้าย กวีอยู่กับที่ ไม่ได้เดินทางไปไหนและ
พรรณนาความรู้สึกที่คิดถึงและโหยหวนางเป็นเดือน ๆ ไป

นิราศทั้ง 5 เรื่องนั้น แต่ละเรื่องแสดงให้เห็นอารมณ์เศร้าของกวีหรือตัวละคร
เอก อย่างไรก็ตามก็สังเกตเห็นว่า กวีผู้แต่งโคลงนิราศหรืออุโฆษยัตถ์ของการจะบรรยายสิ่งที่ได้
พบเห็นมากกว่าจะพรรณนาความรู้สึกโศกเศร้า และการพรรณนาความรู้สึกรักและอาลัย
อาวรณ์หญิงคนรักนั้น กวีแต่งขึ้นเพื่อให้ถูกต้องตามประเพณีการแต่งวรรณคดีประเภทนิราศ
เท่านั้น ดังที่พบทศทายเรื่องกลาวไวว่า

เปลี่ยนแปลงร่างร้อยาก	โคลงลาว น้แฮ
พจนพากย์แยกกลฉาว	ช่างไค
<u>คำวิตรีครองสาว</u>	<u>สืบเยี่ยง กุเออย</u>
จัดพอจู่แรงไท	บาทเบื่องคุณเจดิม ¹

ดังนั้นอารมณ์เศรราระหมที่กวีแสดงออกมาจึงมีน้อย ตรงข้ามกับ คำสรวยโคลงคั่น
ทวาทศมาส และนิราศนรินทร์ ผู้อ่านจะเกิดความสงสารและเห็นใจกวีที่ต้องได้รับความ
ทุกข์อย่างแสนสาหัส เนื่องจากต้องพรากจากคนรัก และยิ่งนานวันความทุกข์นั้นก่อกำ
ทวิมากขึ้น ทรมานใจทั้งยามกินและยามนอน :

บ่ไคกล้าเขาแต	วนนมา
กลืนแต่ยาคุกวาน	กิงซอน
รฎกกระลาพิม	พระมาศ กุเออย
คาลกนนทายเรารอน	ราคคีน ๗ ²

¹ประเสริฐ วน นคร, เรื่องเดิม, หน้า 180.

²ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, หน้า 62.

เดือนเจ้าจรหล้าฟ้า	เพื่อนพอน สวาทนา
จรจากนุชแคบร	อยอนไซ
ราตรีสังคนอน	สงเนง แลวแ
รยมนิราสไต	โตรคครอม
ราตรีระหงองเหงัย	ฟงงยาม
อกกระอุทรวงทอม	กอมถา
บ้ออิดใจจาม	สงเนง นอนนา
เดือนแปดมาแลวหมา	แมผายลองไค ¹
เรียนจากถาจับขาว	เต็มคำ หนึ่งเลย
รินสุชลจานนำ	เนืองแคน
หีบกับกระษากำ	คิคแม คอยแม
เขียนนุทายหอบแทน	อกคางคายคีน ๓ ²

นิราศนรินทร์ นอกจากจะแสดงอารมณ์โศกแล้ว ยังแฝงความรู้สึกอ่อนหวานอย่างลึกซึ้งด้วย เห็นได้ชัดว่า นายนรินทร์ ยอมสยบตนเองอย่างชนิดหมอบราบคาบแกว และนางเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือชีวิตและจิตใจของกวี เนื่องจากนาง กวีจึงทุกข์ทรมานแสนสาหัส :

ควิวควิวอกควากคว่าง	ลมลอย แลแม
ถอยแต่ใจจากถอย	ทัพธา
ทศทิศทอคตาคอย	ขวัญเนตร ฟ้าเอย
เอาสไบนุชต่างหนา	แนบเนื้อแทนนาง ๓ ³

¹ ทวาทศมาส, หน้า 14.

² นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน), เรื่องเดิม, หน้า 11.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

ลมพัดคือพิษทอง	ตากทรง
หนาวนอกกรมในดวง	จิตชำ
โฉมแม่พิมลพวง	มาเลิศ ภูเอย
มือแม่วีเคียวลำ	บึงลำลมพาน ฯ
เอียงอกเทออกอาจ	อวคองค์ อรเอย
เมรุขุบสมุทรคินลง	เลขแถม
อากาศจักรจางจง	จารึก พอธา
โฉมแม่หยาดฟ้าแยม	อยุรอนดาเห็น ฯ
ตราบขุนคีรีชน	ชาคสลาย แลเม
รักบหายตราบหาย	หกฟ้า
สุริยจันทร์ชจาย	จากโลก ไปธา
ไฟแลนกลางสี่หลา	ทอนล่างอาดัย ฯ ¹

ส่วนลิลิตพระลอ อารมณ์เศร้าเพราะจากนางมีน้อย ส่วนใหญ่แล้วจะเศร้าเพราะสาเหตุอื่นมากกว่า พระลอแม่จะจากชยามา แต่มีความหวังว่าจะได้พบคนรักใหม่ คือพระเพื่อนพระแพง ดังนั้น พระลอ จึงไม่อาจเรียกร้องความสงสารและเห็นใจจากผู้อ่านได้เท่ากับกวีหรือตัวละครเอกในวรรณคดีนิราศเรื่องอื่น ๆ

เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย มีท่วงทำนองเศร้าโศกมากกว่าโคลงนิราศหรืออุคัย แต่ยังไม่เหมือนกับกำสรวลโคลงคั่น ทวาทศมาส และนิราศนรินทร์สี่ที่เคียว เพราะนิราศทั้งสามเรื่องแสดงอารมณ์เศร้าเกือบจะตลอดเวลาแทบจะหาความสุขมิได้เลย นับตั้งแต่เดินทางจากนางเป็นต้นมา ในนิราศทั้งสามเรื่องเห็นได้ชัดว่า กวีมีใจจดจ่ออยู่ที่นางและนางมีอิทธิพลเหนือจิตใจกวียิ่งนัก เมื่อปราศจากนาง กวีก็ไม่มีความสุขและชาคำลึงใจ มีแต่ความท้อแท้ และมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมานใหม่

¹ เรื่องเคียวกัน, หน้า 35 - 6.

เรื่องทะเลงพาย พระมหาอุปราชาจากนางมาด้วยความไม่แน่ว่าจะได้
กลับไปหงสาวดีอีกหรือไม่ จึงเป็นการเดินทางที่ค่อนข้างจะสิ้นหวัง ผิดกับพระลอที่ไปอย่าง
มีความหวังว่าจะได้พบกับพระเพื่อนพระแพง นับว่าเป็นการเดินทางจากความสุขไปหา
ความสุข พระมหาอุปราชาจึงนำเสนอและน่าเห็นใจมากกว่าพระลอ

ผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า แม้พระมหาอุปราชาจะเสวราโศกเพียงใด ก็ไม่ยอมปล่อยให้
จิตใจของพระองค์ตกอยู่ในอำนาจของนางอย่างสิ้นเชิง เหมือนกวีในเรื่องกำสรวลโคลง
คัน ทวาทศมาส และนิราศนรินทร์ เพราะเมื่อจากนางแล้ว พระมหาอุปราชายังสามารถ
คุมกองทัพใหญ่ในระเบียบและนำทัพเข้าสู่สงครามจนกระทั่งได้แสดงฝีมืออย่างอาชา
นายด้วยเหตุนี้ ผู้อ่านจะได้รับรสเสวราที่แฝงความสง่าและหยิ่งในเกียรติศักดิ์ของชายชาตินักรบ
กวีไม่ปล่อยให้ผู้อ่านตกอยู่ในอารมณ์เสวราเพียงอย่างเดียวและเนิ่นนานจนเกินไปเหมือน
อย่างที่ปรากฏในกำสรวลโคลงคัน ทวาทศมาส นิราศนรินทร์ และนิราศในลิลิตพระลอ
กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ ในรศ เมื่อทรงสร้างความรู้สึกเสวราพอสมควร ก็จะเปลี่ยน
บรรยากาศด้วยการนำเอาเรื่องการศึกษาสงครามมาสลับ เช่น

พระเกรียมมกลศด้วย	ดวงสมร
ฤาไครวายอาวรณ์	วางเสวรา
พระทุกขพระทอถอน	ใจเทวธวิลนา
รอนอระราชเร่า	ทรางแรมขวัญ
พระจามัดควยนอง	นิกปรานีนางทอง
หางเคลาจักรอม ใจนา	
โคยถนอมบุษแนบเนื้อ	เจ็บนิรารสเกือ
เกียงไหมหมองทรวง เรียบนา	
หนักดวงสมรพิราว	คิดไครพบนองท้าว
หอนพองพานขวัญ ใจนา	

ไทรกระสันเสียวทรวง ควงกลมหมนหมาง
 พรางให้ควนเคินพล ดูคำบลไทรโยค พระคัม
 โศกสั่งทัพ ยับยั้งตั้งคาบคู โศกพยุห์สรรพเสร็จ
 บพิตรเสด็จเลออาสน์ พลับพลาราชเรือนศึก
 ศรีกรรองการโรมรา ส่งทัพหน้าไปก่อน ผอน
 ทัพหนุนไปถัก รัคไปขอไปยุทท์ จึงประทุษโรม
 ไชรม...¹

หรือบางครั้งก็สลับด้วยการชมความงามของธรรมชาติ เช่น

พระโทยพระไทรำ	รำจวน
พรางพระค้ำนิงนวล	ทนมเหนา
บเทือคบหายครวญ	ครางครำ ออญแฮ
พระแต่โศกแต่เสรา	แต่สรอยแสนทวิ

นฤปทีคาลันทค พรางกำสรคกำสรवल ครวญถึงองคออนไฟ
 พิศนกไม้ไนมารค คูหลายหากหลายแหล ทวยทวยแหเป็นชนค
 เกือกวัชปลายปลิว ทิวทอนดองทองฟ้า พุระยาระยับ
 สรรพหอดสะพลสาร แสนพลหาญพลหอม ลอมนฤเบศเสด็จคอง
 พรางพระบงจิตบาท กลดคมฤครายเรียง กนกนเกลี้ยงกลืนกลำ...²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 43.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39 - 40.

วิธีการเช่นนี้ ทำให้อารมณ์ในเรื่องมีทั้งอ่อนเศร้าและอารมณ์อาจหาญเข้มแข็ง หรือเปลือก
เพลินในความงามธรรมชาติสลับกันอยู่เสมอ

นอกจากนี้ ฐานะของนางในนิราศทั้ง 5 เรื่องที่นำมาเปรียบเทียบ อยู่ในระดับ
เสมอกันหรือสูงกว่าผู้ครวญ ส่วนในเรื่องตะเลงพาย สาวสนมมีฐานะต่ำกว่าพระมหา-
อุปราชา นางสนมมีหน้าที่จะคอยปรนนิบัติพระองค์ให้เกิดความสุขสบายทุกอย่าง และเนื่อง
จากนางเหล่านี้มีอยู่หลายคนด้วยกัน ก็ยอมที่จะคอยเอาพระทัยพระมหาอุปราชาไ้มาก
ที่สุดเพื่อให้เป็นที่โปรดปราน

อย่างไรก็ดี นิราศที่นำมาเปรียบเทียบหรือแม่แต่เรื่องตะเลงพาย ผู้ครวญจะ
เกิดอารมณ์เศร้าอันเนื่องมาจากเหตุ 2 ประการ คือ เศร้าเพราะหวังนางประการหนึ่ง
กับเศร้าเพราะคิดถึงนางอีกประการหนึ่ง

เศร้าเพราะหวังนาง

เอนคูนองนอยพราก	เรียมไกล เช่นแฮ
พอยเพื่อนถาวรไส-	ยาสนโพน
บมา (แม่) ปราไส	สงวนหม ชุมนอ
เขียนเปลาอกนองโนน	นาฏเอยไครทยา ¹
เขียนมาเขียนจากเจ้า	กูเจ็บ
เจ็บรหนโหยหา	จใจ
เขียนมาเขียนนามเห็น	อกอญ
อกอญเพราะนองไห	ตากคน ๗ ²

¹ประเสริฐ ฉ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 44.

²ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, หน้า 33.

โอบราณภูถักเนื้อ	นงลักษณะ
นงตานอนยวกลาง	สวาทชา
เสด็จจรจำรายถักคิ	โศภิต
รอยรูปนำหนาไล	อาบองค ¹
ปราณีนุชอยู่เหยา	เยียบเย็น
เย็นแม่เยียมจักเห็น	แต่ทอง
ควมหาพิไกร เป็น	สองปลอบ แม่เลย
สไบเปลี่ยนแปลง	ปิดหนานางโทย ²
ระดวงรำลึกนง	เนาวัง
ถวิลปลื้มความหลัง	สั่งเจ้า
ปานฉะนี้สมรยัง	จักโศก อยู่นา
ใครช่วยปลอบเปลื้องเสรา	สวาทให้สร้างศัลย ³
พระจามัลควนนง	นิกปราณีนางทอง
ทางเคลาจักตรอม ใจนา ⁴	

¹ ทวาทศมาส, หน้า 47.

² นายนรินทรธิเบศร์ (อิน), เรื่องเดิม, หน้า 12.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 21.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

เศราเพราะคิดถึงนาง

(เจียมเจียนเทศ) รอน	ดวงแค แด่เลย
พิษกำเคาฉวนแฉ	พรากฐ
ถานอวายยานแปร	เกวียนกว่า บนเอย
แฉมกำเคาชาย	เรงรอนรนทรวง ¹
จากมาไหสงงโกฏ	เกาะรยน
รยมรำทววเกาะหอม	ชวยอวง
จากมามีคตาวยน	วองวอง
วองวองโทยไหขวาง	ช่างื่อ ๖ ²
รบำบรเรยศแกลง	ทววยโฌ
คืออัมสรสาวสวรคใน	ฟากฟ้า
มทรสพบแลโลม	ลาญสวาท
โอบเห็นนุชหนา	โศกศัลย ³
มิตรใจเรียมจอกเจ้า	จักคิค ถึงธา
จากแม่เจิบเสมจิต	พิบ่าง
ฤาสิมมลายปลิด	แปลนสวาท
จำพีโทยไหขวาง	คำเซาช่างาย ๖ ⁴

¹ประเสริฐ ฒ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 27.

²ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, หน้า 29.

³ทวาทศมาส, หน้า 34.

⁴นายนิรันดร์เบศร์ (อิน), เรื่องเดิม, หน้า 8.

นอนเดียวเปลี่ยวอ้างว้าง กรกอดอกไทรข้าง
จากชูเมียบ่ไกล ออกนา¹

อารมณ์เศร้าคิดถึงนาง เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด จะเห็นว่าเกิดขึ้นเพราะคิดถึงรักที่
เคยประสบเมื่อคราวไค่อยู่ร่วมกับนางอันเป็นความสุขทางโลกีย์วิสัย ดังจะเห็นได้จากบท
ประพันธ์ต่อไปนี้

พระทีพรสขอยชอุบ	นิรมเริ่ม รัสเอย
เจ็บจ่างอทรวงเจ็บม	จากเจ้า
จักเอาอินใดเทียม	คางอวร ออนชา
ทุกข์ทยามรอนเรา	ถอมถาดนอมอว ²

รมรักสุขที่อ้าง	เอวสมร แมฮา
กามลนนดุงลานแด	เคื้อคไทม
เยียมมาเทพสาคร	ครวญสวาดี
สยงสาครรองไให้	ส่งสยงสุคสยง ³

เพ้อจยร เหนาแกวกอ	การตญ-
ถรววมรสนิทร เนา	แนบนอง
รมรราศจึงมามนุชย	เมมาโมท รกกเออย
กามกลหายนุชคดอง	พริ่อกลไค ⁴

¹ พระวรวทพพิสิฐ, คู่มือลิลิตพระลอ และคำอธิบายเล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2513), หน้า 174.

² ประเสริฐ ๗ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 29.

³ ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, หน้า 44.

⁴ ทวาทศมาส, หน้า 18.

เคยนิทรอรุณเนื้อ	แนบเรียม
เคาะกระไคไคเลียม	ลอคเคลน
นาสาสูบรสเทียม	ปรางมาศ
สองสนุกกลวนเหลน	เลहनฤาดีม ¹
คิคโฉมนงโพชฎ	เพญศรี
เคยรวมรมยฤาดี	คัปรอน
ถนอมบุษแนมนาภ	พูนเสนห
นิกนिरารสซอน	อกโทโยถวิล ²
เคยตระโถมบัวมาศแกว	กัปร
เกี้ยวตระกองบังอร	อุเนื้อ
ปางรางนिरาสมร	มาเทวม
ถวิลบววยรสเกอ	กอคเกี้ยวกายเขนย ³

วรรณคดีนี้ราศโดยทั่ว ๆ ไป ผู้ครวญมักจะแสดงอารมณ์โศกเศร้าระทมทุกข์อย่างเต็มที่ ส่วนเรื่องตะเลงพายนั้น แม่พระมหาอุปราชาจะทรงเศร้าโศกเพียงใดก็คงพยายามกล่ากลืนไว้แต่ในพระทัย เป็นการเก็บกดความรู้สึกอ่อนแอไม่ให้ปรากฏออกมาจนเป็นที่ดูหมิ่นแก่เหล่าข้าทหารใด ควญเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า บทนิราศนอกจากจะแสดงความรู้สึกอ่อนแอของพระมหาอุปราชาแล้ว ยังแสดงลักษณะนิสัยหยิ่งทรนงของพระองค์อีกด้วย เพราะพระองค์ยอมรู้สึกแก่พระทัยว่าไม่สมควรเปิดเผยอารมณ์อันแท้จริงออกมาให้ผู้อื่นเห็นเป็นอันขาด และนี่อาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านสงสารพระองค์อย่างจับจิตจับใจ เพราะ

¹ นายนิทรไชยเศร์ (อิน), เรื่องเคิม, หน้า 18.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเคิม, หน้า 26.

³ เรื่องเคียวกัน, หน้า 27.

ความเศร้าที่ถูกเก็บกักขมมีพิษสงและความรุนแรงมากกว่าความเศร้าที่มีทางระบายออกมาได้อย่างเต็มที่

3.4.4 บทนิราศในเรื่องตะเลงพาย

บทนิราศในวรรณคดีเรื่องนี้เดินทางดานการไขภาษาอันแสดงออกซึ่งอารมณ์สะเทือนใจ กวีพยายามเนนใหญ่อานสำนักอยู่เสมอว่าพระมหาอุปราชาจำเป็นต้องจากนางควยความจำพระทัยจริง ๆ :

จำใจจรจากสรอย ทอนชาคินสม	อยู่แม้อยาละทอย แม่แล ¹
จำใจจำจากเจ้า จำนิราศแรมสมร เพราะเพื่อจักไปรอน จำทุกขจำทเวฆวาง	จำจร แมราง อริราช แลแม่ สวาทาหวันถวิล ²
จำเรียมนิราสมร	เสมอชีพ ³
จำจรจำจากอา	อาศูร ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ควยเหตุที่เดินทางไปทำศึกควยควยจำพระทัย การทอศพระเนตรปราสาทของ พระองค์ควยสายพระเนตรอาลัยอาวรณ์และควยพระทัยที่รอนรุ่มเพราะความทุกข์ ทำให้ผู อานเกิดความสงสารยิ่งนัก เพราะพระองค์ทรงแสดงพระอาการราวกับว่าจะเป็นการทอศ พระเนตรครั้งสุดท้ายหรือจะไม่มีโอกาสใดกลับมาทอศพระเนตรสิ่งเหล่านี้อีกต่อไปแล้ว :

ความฉงนหม่นพักตร์เศร้า	ศรีหมาง
รอนอูระราชพาง	จักใหม่
พระแปรพระปณฎฐานค	คูถิน
คูพระมนเฑียรไท	ชเรศเพียงพิงสมร
จำจรจำจากอา	อาคร
คูปราสาทแสงสุรย	สองแก้ว
.....
..... ¹

การ "แปรพระปณฎฐานค คูถิน" ควย "พักตร์เศร้า ศรีหมาง" เป็นภาพที่แสดงความอาลัย อาวรณ์ไค้คี่มากที่เคี้ยว

เมื่อรู้ว่าจะต้องจากกัน ทั้งพระมหาอุปราชาและสนมต่างก็แสดงความอาลัยรัก และห่วงใยซึ่งกันและกัน พระสนมเกรงไปว่าพระมหาอุปราชาจะไค้รับความทุกข์ยากและ ว่าจะแหวขณะเดินป่าจึงอยากจะทำตามเสด็จไปควย แต่พระมหาอุปราชาก็มิไค้ทรงอนุญาต เพราะทรงตระหนักคี่ว่าชีวิตในป่ามีแต่ความย่ำกลำบาก เมื่อหาทางออกมิไค้พระสนมจึง กรรแสง พระมหาอุปราชาก็ทรงปลอบประโลมทั้ง ๆ ที่พระทัยมิไค้เศร่านอยไปกว่าพระสนม แต่อย่างไค้เลย ถอยคำไค้ตอบของพระมหาอุปราชาและพระสนมในคอนันนี้แสดงความผูกพัน

¹ เรืองเคี้ยวกัน, หนาเคี้ยวกัน.

ที่มีต่อกันอย่างลึกซึ้ง¹ แม้ขณะที่เดินทัพ พระมหาอุปราชาก็ยังมิวายห่วงกังวลถึงพระสนม
อยู่ตลอดเวลา คือทรงเกรงไปว่าพระสนม

จักรุมอระรัง
ถวิลวายชนของ

ริงเทวษ
คังแคน์โครโดม²

และ

.....
หางเคลาจักรอม

นิกปรานีนางห้อง
ใจนา³

นอกจากจะทรงห่วงกังวลถึงพระสนมซึ่งทรงทิ้งไว้ข้างหลังแล้ว พระมหาอุปราชา
ยังทรงรำลึกถึงความสุขในอดีต ทำให้ยิ่งเพิ่มความทุกข์โศกในพระทัยขึ้นอีก ความสุขที่
พระองค์ทรงระลึกถึง ไคแก

เคยยิ่นเขาวเรศชน
ผสวนคูริยคำแคง
ยามราวเสนหแห่ง
สลับแต่เสียงสัควกอง

สารแสดง
ขั้บรอง
เนาเถื่อน
พิเพียงขวัญหาย

เคยสายสมรแนบเนื่อ
ถวายนุคนธรรสาร
ยามราวคณะอนงค
สรงแตสายชลทอง

ถนอมองค
อยู่ของ
แห่งโศก
แห่งทวยเหวฮาร

¹ อานรายละเอียคในลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า 9 - 11.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

เคยพบฐานแก้วทอง	ทองแกม
เนืองอุษณอนนม	แนบหนา
ขามรางสมรแรม	ราวเก็อน
ผมอยู่เอองคอง	อกราวหนาวทรง
ปวงแสนเสาวลักษณะล้วน	เคียมเคย
คึกเมื่อยามเรียมเสวย	แวกลอม
ปางรางนราเสบย	บอมเทวษ
เสวยบยลเขาวหอม	อูยู่ไ้เห็นโนม
เคยตระโถมบัวมาศแก้ว	กั้มกร
เกี้ยวตระกองมั่งอร	อุนเนื้อ
ปางรางนราสมร	มาเทวษ
ถวิลววยรสเก็อ	กอกเกี้ยวกายเขนย ¹

จากข้อความในโคลงข้างตน สรุปได้ว่าพระมหาอุปราชาทรงมีความทุกข์อยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ

ก. ความทุกข์กาย เพราะต้องจากสภาพความเป็นอยู่ที่สุขสบายในเวียงวังมาเสวยและบรรทมกลางป่า

ข. ความทุกข์ใจ เพราะต้องจากพระสนมและโสเภียรสที่ทรงเคยได้รับ

ถ้าใคอ่านตลอดทั้งเรื่อง ผู้นานจะพบว่าพระมหาอุปราชามีไคทรงมีความทุกข์ใจเพียง 2 ประการนี้เท่านั้น ความทุกข์อื่น ๆ ของพระองค์ยังมีอีก อันไคแก่ ความหวาดกลัวว่าการเสด็จไปทำศึกครั้งนี้พระองค์จะไดรับอันตรายถึงชีวิต ซึ่งถ้ากล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ กลัวตายนั่นเอง เพราะพระองค์ทรงทราบว่า จะต้องมาทำศึกกับ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26 - 7.

ทำให้หน้าสงสารและน่าเห็นใจมากยิ่งขึ้น เพราะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แม้จะ
 คองตายก็ตายอย่างใจไม่สงบ เพราะยังมีความห่วงกังวลอยู่

การเดินทางไปทำศึกอย่างสิ้นหวังและความทุกข์กังวลห่วงใยในเรื่องต่าง ๆ
 นี้เอง ทำให้บทนิราศในเรื่องทะเลงพายมีลักษณะเด่นกว่าบทนิราศในวรรณคดีเรื่อง
 อื่น ๆ ข้อความตอนนี้นับว่าเป็นความสำเร็จอย่างงดงามของกวีนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้

พระมหาอุปราชาเกิดความกังวลและสงสัยว่า หากพระองค์หาชีวิตไม่แล้ว
 ใครเล่าจะเป็นผู้เฒ่าพระศพของพระองค์ และใครกันเล่าที่จะเก็บพระศพไปถวาย
 พระราชบิดา¹

หลังจากนั้น พระองค์ยังมีความทุกข์กังวลมากขึ้นอีก คือ ห่วงห่วงใยพระราช
 บิดาว่า หากพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าหงสาวดีคงจะต้องทรงมีความทุกข์อย่าง
 ใหญ่หลวงที่ทรงสูญเสียพระราชโอรสสุดที่รัก รวมทั้งจะเกิดความว่าเทวและคับแค้น
 พระทัย เพราะขาดศรัทธาในการทำสงครามอีกต่อไป :

อาจอมจักรพรรดิผู้	เพี้ยยศ
แม่พระเสี้ยเอารส	แกเสี้ยน
จักเจ็บอุระระทด	ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
ถนัดคงพาหาเทียน	หนักถึงไกลองค ²
.....	
พระเนานคเรศอา	เอองค
ฤาบบมีใครคง	คูรอน
จักรจักเริ่มรงค์	ฤาดู แลวแธ
พระจักขุนจักซอน	จักแค้นคับทรง ³

¹ อ่างแล้วในข้อ 3.4.1 หน้า 57 ของวิทยานิพนธ์เรื่องเดียวกันนี้.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 51.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

นอกจากนี้ยังทรงหวังไว้ว่า หากพระองค์สิ้นชีวิตแล้วและพระราชบิดายังคงทำสงครามกับไทยต่อไป พระเจ้าหงสาวดีก็คงจะประสบกับความพ่ายแพ้ในที่สุด:

เอ็นกฤษเรศเจ้า	จอมฉวาลัย
เปลี่ยวอูระราชัน	ทกแพ
พระชนมชราครัน	ครองภพ พระเอย
เกรงบพิตรจักแพ	เปลี่ยงพล่าศึกสยาม ¹

ข้อความเหล่านี้เป็นด้อยคำรำพึงรำพันของคนใกล้ตายที่หวังไปเสียทุกอย่าง ทุกอย่าง เริ่มตั้งแต่หวังและคิดถึงนาง เป็นประการแรก คิดถึงความสุขต่าง ๆ ที่เคยได้รับ คิดถึงเรื่องศพของพระองค์และคิดถึงพระราชบิดาเป็นประการสุดท้าย แสดงให้เห็นความผูกพัน ความหวังที่มีต่อพระราชบิดาและความเข้าใจในความรักที่พระราชบิดามีต่อพระองค์เป็นอย่างดี

ความสิ้นหวัง ความรันทกท้อและความหวังกังวลของพระมหาอุปราชาเหล่านี้ เป็นลักษณะเด่นของบทนิราศในเรื่องทะเลงพวย และก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างสูงสุดในจิตใจของผู้อ่าน มีผลให้ผู้อ่านสงสารและเห็นใจพระมหาอุปราชาอย่างล้นเหลือ

พระมหาอุปราชาทรงมีความทุกข์อย่างท่วมท้น และแทบจะไม่มีเวลาใดที่สร้างจากความทุกข์เหล่านี้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความทุกข์อันเกิดจากการพراقจากพระสนม เพราะถึงแม้จะทอดพระเนตรเห็นสภาพธรรมชาติรอบคานที่มีแต่ความสวยงาม เช่น ป่าเขา ลำเนาไพร ไม้ใบไม้ดอกและสัตว์นานาชนิด ฯลฯ พระทัยก็มิได้พลอยเพลิดเพลินไปดวยเลยแม้แต่น้อย เพราะเหตุนั้นพระทัยจึงจจอยู่ที่นางพระสนมเสียหมดแล้ว

นอกจากนี้ภาพความสุขในธรรมชาติบางครั้งก็ช่วยเร้าให้ความทุกข์ในใจทวีมากขึ้น เช่น

...คลาคลาเคล้าकुคูลอ... ภูบาลซึ่มเคี้ยว เสียว-
อูระรอนเร้า พलगค่านึงหนุมหนา แฉงเนื้อนวลผจง ใจนา²

¹ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-6.

เนื่องนงจับมึงไม	เรียมยล
กุมคูอยู่ทุกตน	ตางรอง
ดูเคียวอตุรทน	ทกขทม ทรวงนา
ดูามีเพื่อนพรอง	พิเพียงอตุล ¹

พระองค์ทอดพระเนตรเห็นนกกำลังมีความสุข จับคู่พลอดพรั่กัน กออยากจะมี
ความสุขเช่นนั้นบ้าง แต่ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะคู่ของพระองค์คือพระสนมมิไคตามเสด็จมา
ควย จึงไคแต่ทรงกรำครวญ

ยี่งนานวันความทุกข์ของพระองค์ยิ่งทับถมจนบางครั้งทรงมีพระราชดำริที่จะ
ปลดเปลื้องความทุกข์เหล่านี้ ในชั้นแรกทรงมีพระราชดำริที่จะเสด็จกลับไปรับพระสนมมา
แต่ก็ทรงล้มเลิกเพราะเกรงพระราชอาญาของพระราชบิดาและเกรงว่าจะเป็นที่ดูหมิ่นแก่
ผู้อื่น :

เปรมใจใครกลับห้อง	ไทรน
รับสมรมายล	ยานไม
เกรงราชกริ่งเกรงคน	เขาคอน ขอนา
นึกบดูเลยไท	ชเรศรอนรทรวง ²

เมื่อใช้ชีวิตไม่ได้ ก็ทรงคิดหาหนทางอื่นด้วยการขอร้องให้

สัจวานเหงเหง	ทาวโพยม
ยังอนุชเจคโฌม	ฟองฟา
เชิญสมรแมมาโลม	ลาญเทวษ เรียมเอย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

จงพิพัฒน์พบหน้า	แม่ทนนวลเฉลิม
เบญจวรรณานเรงรอน	เร้าบิน ไปเส
แจ่งที่แสนสุดควิด	วากวา
ยามกินบเป็นกิน	กินโศก
นอนคังนอนปาชา	ชอกชำทรวงสลาย
สาธิกายาพลอดเพอ	ลำพัง เลยนา
วานประเวศสู่วัง	ลักนอย
จำทูลทุกขแกลงยัง	เขาวเรศ แมถา
จงแมฐเรียบสรอย	สุดอาจอาคร
แขกเตาเตาแขกนง	นงพะงา หนึ่งรา
บอกวาเรียบโหยหา	ละหอย
เชิญขเรงเร้ามา	ระงับโศก พี่เอย
ขอพิพพิศทรนอย	หนึ่งให้สร่างศัลย์
ไก่อฟาวานวายฟ้า	ทาวน
หาสมรมายล	เถื่อนทอง
เชิญชมพนารณ	เรียงรูน รุกข์แธ
ชมวิหคเห็นรอง	รายไมไซเสียง ¹

แควชคังกลาวกไม่บังเกิดผล เพราะวานกเหล่านี้ไม่สนใจฟังคำขอร้องของ
พระองค์โดยแม่แต่นอย ความหวังของพระองค์จึงสูญไปหมดสิ้น ความผิดหวังนี้ไหมกระหน้า
พระทัยของพระองค์ไทรอนรนและทุกขทรมานยิ่งชน จนต้องแสดงพระอาการ

มีบอุบทรวงได้ได้

ทเวชล่ำเหลือทน²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38 - 9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

ความทุกข์ในพระทัยของพระมหาอุปราชาจะมีระดับเพิ่มมากขึ้นทุกที ๆ นับแต่เดินทางจากพม่าเป็นต้นมา ต่อเมื่อมีการระหนักในการทำศึกนั้นและความทุกข์นั้นจึงถูกลบเลื่อนไปชั่วขณะด้วยพระราชภารกิจเฉพาะหน้า

กล่าวโดยสรุป บทนิราศในวรรณคดีเรื่องนี้ แสดงอารมณ์เศร้าสะเทือนใจได้อย่างดีเยี่ยม เป็นบทรำพึงรำพันของผู้ที่กำลังจะไปพบกับความตาย และมีแต่ความสิ้นหวัง หมกสิ้นแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง สิ้นรักเพราะจากนางพระสนมและจะไม่มีวันได้เสด็จกลับไปพบเห็นกันอีก (คั้งนั้นความหวังที่พระองค์ให้นางพระสนมว่าให้คอยการเสด็จกลับไปครองสุขร่วมกันอีก จึงเป็นแค่เพียงการปลอมใจนางเท่านั้น) สิ้นกำลังใจที่จะทำการรบ เพราะรู้ว่าจะต้องพ่ายแพ้ทำให้สิ้นอำนาจและสิ้นชีวิต ประการสุดท้าย สิ้นหวังที่จะได้กลับไป เป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยากของพระราชาบิดาอีกต่อไป ความหวังกังวลที่พระมหาอุปราชามีต่อพระราชาบิดา เป็นความรู้สึกที่ละเมียดละไม เต็มไปด้วยความปรารถนาดีและอาลัยอาวรณ์อย่างลึกซึ้ง

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แม้จะทรงนำเอาความรู้สึกของพระลอที่รู้ว่าจะต้องไปตายมาใส่ให้กับตัวละครของพระองค์ คือ พระมหาอุปราชา ก็ทรงสามารถทำได้ดีกว่า ก่อให้เกิดอารมณ์เศร้าสะเทือนใจได้มากกว่า นำสงสารและนำเห็นใจมากกว่า

บทนิราศในลิลิตตะเลงพ่าย นอกจากจะแสดงอารมณ์เศร้าสะเทือนใจได้ดีแล้ว ยังมีความไพเราะอย่างยอดเยี่ยม เพราะมีการเล่นคำ เล่นสัมผัสต่าง ๆ นานา ซึ่งผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในภายหลัง